

Η επικαιρότητα της βιογραφικής προσέγγισης στην ποιοτική κοινωνική έρευνα*

Γιώργος Τσιώλης**

Περίληψη

Με τον όρο «βιογραφική προσέγγιση» περιγράφουμε ένα πολυσχιδές πεδίο ερευνητικής δραστηριότητας, όπου διαφορετικές μεθοδολογικές προτάσεις και ερευνητικές πρακτικές συνυπάρχουν, αντιπαρatiθέμενες και αλληλοσυμπληρούμενες. Κοινός παρονομαστής των ερευνητών που υιοθετούν τη βιογραφική προσέγγιση είναι ότι χρησιμοποιούν ως υψηλής πυκνότητας κοινωνιολογικό υλικό τις βιογραφικές αφηγήσεις ή αλλιώς τις αφηγήσεις ζωής. Πώς ορίζεται, όμως, το αντικείμενο της βιογραφικής προσέγγισης και ποιο δύναται να είναι το ερευνητικό της βεληνεκές; Το παρόν κείμενο επιχειρεί να δώσει μια απάντηση στο παραπάνω ερώτημα, ανατρέχοντας στην ιστορική διαδρομή της συγκεκριμένης προσέγγισης στην κοινωνιολογική έρευνα.

Λέξεις-κλειδιά: Αφήγηση ζωής, Αφηγηματική ανάλυση, Βιογραφία, Βιογραφική αφηγηματική συνέντευξη, Βιογραφική προσέγγιση, Βιογραφική ταυτότητα, Εξατομίκευση, Ποιοτική κοινωνική έρευνα, Υποκειμενικότητα

1. Εισαγωγικά

Με τον όρο «βιογραφική προσέγγιση» περιγράφουμε ένα πολυσχιδές πεδίο ερευνητικής δραστηριότητας, όπου διαφορετικές μεθοδολογικές προτάσεις και ερευνητικές πρακτικές συνυπάρχουν, αντιπαρatiθέμενες και αλληλοσυμπληρούμενες. Κοινός παρονομαστής των ερευνητών που υιοθετούν τη βιογραφική προσέγγιση είναι ότι χρησιμοποιούν ως υψηλής πυκνότητας κοινωνιολογικό υλικό τις βιογραφικές αφηγήσεις ή αλλιώς τις αφηγήσεις ζωής – βιογραφικές αφηγήσεις, που παράγονται στο πλαίσιο μιας ειδικής επικοινωνιακής κατάστασης, της βιογραφικής αφηγηματικής συνέντευξης¹, όπου ο ερωτώμενος καλείται ενώπιον του συνεντευκτή να αφηγηθεί απροσχεδίαστα την ιστορία της ζωής του συνολικά ή μία περίοδό της, ανακαλώντας στη μνήμη προσωπικές εμπειρίες και βιώματα, γεγονότα στα οποία

* Θέσεις και προβληματισμοί, που διατυπώνονται στο παρόν κείμενο, έχουν αναπτυχθεί με πιο εκτενή τρόπο στο βιβλίο του συγγραφέως: *Ιστορίες Ζωής και Βιογραφικές Αφηγήσεις. Η Βιογραφική Προσέγγιση στην Κοινωνιολογική Ποιοτική Έρευνα*. Εκδόσεις Κριτική, 2006.

** Γιώργος Τσιώλης, Επίκουρος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας. Διεύθυνση: Πανεπιστημιούπολη Γάλλου, 74 100 Ρέθυμνο, Κρήτη, Τηλ.: 28310-77497. Ηλεκτρονική διεύθυνση: tsiolisg@social.soc.uoc.gr

1. Σχετικά με τη βιογραφική αφηγηματική συνέντευξη βλέπε μεταξύ άλλων Schütze (1983), Rosenthal (2005: 137-152), Maindok (2003: 121-135), Alheit (1997), Τσιώλης (2006: 170-181).

ο ίδιος είχε προσωπική ανάμειξη. Η επικοινωνιακή αυτή διάδραση ηχογραφείται και μέσω της διαδικασίας της μεταγραφής αποδίδεται σε γραπτό κείμενο (βλ. σχετικά Τσιώλης, 2006: 181-183). Το κείμενο αυτό αποτελεί εντέλει το υλικό που θα επεξεργαστεί αναλυτικά ο ερευνητής.

Με βάση τα παραπάνω γίνεται σαφές πως η βιογραφική έρευνα δεν ταυτίζεται με αυτό που ονομάζουμε έρευνα των «διαδρομών του βίου» ή «των τροχιών». Στην «έρευνα των διαδρομών του βίου» (βλ. σχετικά Elliot, 2005· Giele & Elder, 1998· Sackmann, 2007) μελετάται ο τρόπος με τον οποίο συναρθρώνονται σημαντικά γεγονότα και διακριτά στάδια του βίου καθώς και οι τρόποι με τους οποίους επιτυγχάνονται οι μεταβάσεις από το ένα στάδιο στο άλλο· για παράδειγμα, η μετάβαση από την εκπαίδευση στην εργασία. Χρησιμοποιούνται, δε, κατά κανόνα ποσοτικές μέθοδοι και διαμήκη (longitudinal) ερευνητικά σχέδια, για να μελετηθούν διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται στα τυπικά υποδείγματα εξέλιξης της διαδρομής του βίου και της εναλλαγής των φάσεων του κύκλου της ζωής από γενιά σε γενιά ή μεταξύ διακριτών κοινωνικών ομάδων. Στην «έρευνα των τροχιών» μελετάται η διαδοχή των βιοϊστορικών σταθμών ως τοποθετήσεων και μετατοπίσεων στον κοινωνικό χώρο, ή αλλιώς ως μετακινήσεις σε διαδοχικές θέσεις, που αντιστοιχούν σε διαφορετικά σημεία εντός της δομής κατανομής των διαφορετικών ειδών κεφαλαίου που διακυβεύονται στο θεωρούμενο πεδίο (βλ. Bourdieu, 1990· βλ., επίσης, Γεωργούλας, 1997). Και στις δύο αυτές περιπτώσεις υιοθετείται η οπτική ενός εξωτερικού παρατηρητή. Αντιθέτως, στην περίπτωση της βιογραφικής έρευνας ενδιαφέρει η βιωματική εμπλοκή του φορέα της βιογραφίας στα γεγονότα, οι ερμηνείες του, οι προσανατολισμοί της δράσης του, καθώς και ο τρόπος ανασυγκρότησης της ιστορίας ζωής του από την παροντική του οπτική.

Θα πρέπει, ωστόσο, στο σημείο αυτό να επισημάνουμε πως ο ερευνητής που υιοθετεί τη βιογραφική προσέγγιση οφείλει να μελετά και τη διαδρομή του βίου ή την τροχιά – τις τοποθετήσεις, δηλαδή, και τις μετατοπίσεις του φορέα στον κοινωνικό χώρο. Αυτό προϋποθέτει, βέβαια, τη γνωστική προεργασία του ερευνητή σε σχέση με τα ιστορικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των κοινωνικών χώρων, εντός των οποίων εξελίχθηκαν οι ιστορίες ζωής που μελετά, καθώς και του πολιτισμικού συγκειμένου εντός του οποίου παρήχθησαν οι βιογραφικές αφηγήσεις. Η γνώση της κίνησης στον κοινωνικό χώρο αποτελεί ένα από τα πλαίσια ανάλυσης και ερμηνείας της βιογραφικής αφήγησης (βλ. σχετικά Rosenthal, 2005, και Wengraf, 2000). Δεν αρκεί, συνεπώς, μόνο η μελέτη της βιογραφικής αφήγησης ως μιας ειδικής μορφής αυτοπαρουσίασης, που παράγεται στο πλαίσιο μιας επικοινωνιακής διάδρασης, ως εάν να μην παραπέμπει πουθενά εκτός του πλαισίου αυτού. Οι βιογραφικές αφηγήσεις παραπέμπουν σε εξελίξεις και εμπειρίες της ιστορίας ζωής, που έλαβαν χώρα εντός συγκεκριμένων κοινωνικών πεδίων και δομικών συνθηκών (βλ. σχετικά Rosenthal, 1995, και Wohlrab-Sahr,

2002: 12)². Επίσης, ο ερευνητής δεν θα πρέπει να αρκείται μόνο σε μια αναπαραγωγή ή μεταφορά αυτών που το υποκείμενο της έρευνας αφηγήθηκε. Δεν θα πρέπει να περιορίζεται μόνο στο να δώσει φωνή στους «άλλους». Οι βιογραφικές αφηγήσεις αποτελούν το υλικό του ερευνητή, το οποίο προσεγγίζεται με συστηματικό και θεωρητικά ευαισθητοποιημένο τρόπο, για να απαντηθούν ερευνητικά ερωτήματα.

Πώς ορίζεται, όμως, το αντικείμενο της βιογραφικής προσέγγισης και ποιο δύναται να είναι το ερευνητικό της βεληνεκές; Το παρόν κείμενο επιχειρεί να δώσει μια απάντηση στο παραπάνω ερώτημα, ανατρέχοντας στην ιστορική πορεία της συγκεκριμένης προσέγγισης στην κοινωνιολογική έρευνα.

2. Οι απαρχές της βιογραφικής μεθόδου:

Η πρόσβαση στην υποκειμενική πρόσληψη των κοινωνικών φαινομένων

Η βιογραφική μέθοδος εμφανίστηκε στην Κοινωνιολογία τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Ως αφετηρία της αναγνωρίζεται η έρευνα των William Thomas και Florian Znaniecki *Ο Πολωνός Χωρικός στην Ευρώπη και στην Αμερική* – έρευνα που είχε ως θέμα τη μαζική μετανάστευση αγροτικών πληθυσμών από την Ευρώπη στις βιομηχανικές μεγαλουπόλεις των Ηνωμένων Πολιτειών³. Οι Thomas και Znaniecki μελέτησαν, ειδικότερα, την ομάδα των Πολωνών που είχαν εγκατασταθεί στο Σικάγο και αποτελούσαν κατά το διάστημα 1899-1910 την πολυπληθέστερη ομάδα μεταναστών. Σκοπός τους ήταν να ερευνήσουν τους τρόπους με τους οποίους βιώθηκε από τους ίδιους τους μετανάστες η μετακίνησή τους από παραδοσιακές αγροτικές κοινότητες, όπου κυριαρχούσαν οι οικογενειακές και συγγενικές δομές, σε μια μοντέρνα βιομηχανική κοινωνία με έντονες τάσεις εξατομίκευσης. Εξέτασαν, επίσης, τις διαδικασίες κοινωνικής και πολιτισμικής αναδιοργάνωσης που επέφερε μια τέτοια μετάβαση: αλλαγές στους προσανατολισμούς της δράσης, στην οργάνωση της καθημερινότητας, στις αντιλήψεις περί κοινωνικής επιτυχίας, στις σχέσεις των φύλων καθώς και μεταβολές σε αποκρυσταλλωμένες μορφές της κοινωνικής συμβίωσης (οικογένεια, συγγενικό δίκτυο, κοινότητα).

Φιλοσοφικό υπόβαθρο των Thomas και Znaniecki αποτέλεσε το ρεύμα του *Πραγματισμού*⁴. Σύμφωνα με την παράδοση του Πραγματισμού, η κοινωνική πραγματι-

2. Για τα διαφορετικά επίπεδα που δύναται να παραπέμπουν οι βιογραφικές αφηγήσεις, βλ. Τσιώλης (2006: 166-167).
3. Η εν λόγω έρευνα λογίζεται στις κλασικές έρευνες των κοινωνικών επιστημών. Είναι δε ενδεικτικό το γεγονός πως ο «Πολωνός Χωρικός» επελέγη στις Ηνωμένες Πολιτείες για να εκπροσωπήσει την Κοινωνιολογία στην αξιολόγηση που πραγματοποίησε το 1937 το Συμβούλιο Έρευνας Κοινωνικών Επιστημών (Social Science Research Council), ως μελέτη που είχε συμβάλει αποφασιστικά στο αντικείμενο του κλάδου της (βλ. Plummer, 2000: 90 επ.· Kohli, 1981a). Η συγκεκριμένη αξιολόγηση ανατέθηκε στον Herbert Blumer (βλ. Blumer, 1939).
4. Για τη φιλοσοφική παράδοση του Πραγματισμού και την επίδρασή της στην κοινωνική θεωρία, βλ. Joas (1992).

κόπτη δεν μπορεί να προσεγγισθεί γνωστικά μόνο μέσω της αφηρημένης σκέψης, της αναλυτικής αφαίρεσης και της συμπερασματικής λογικής. Θα πρέπει να εξετασθεί στο πεδίο της καθημερινής ζωής, της βιωμένης εμπειρίας και της κοινωνικής πράξης. Η σύλληψη της κοινωνικής πραγματικότητας δεν μπορεί να αποσυνδεθεί, επίσης, από τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι ερμηνεύουν και ορίζουν τα κοινωνικά δεδομένα και πράττουν μέσα στον κοινωνικό κόσμο.

Επηρεασμένοι από την τελευταία αυτή θέση, οι Thomas και Znaniecki πρέσβευαν πως για μια ολοκληρωμένη ερευνητική προσέγγιση των κοινωνικών φαινομένων ο ερευνητής οφείλει να συνεκτιμά, παράλληλα με τους αντικειμενικούς προσδιορισμούς, και την υποκειμενική τους διάσταση. Όπως γράφουν χαρακτηριστικά, «όλα τα κοινωνικά γεγονότα πρέπει να ιδωθούν ως προϊόντα της συνεχούς αλληλεπίδρασης μεταξύ της ατομικής συνείδησης και της αντικειμενικής κοινωνικής πραγματικότητας» (Thomas & Znaniecki, 1958 II: 1831). Με αυτό τον τρόπο στρέφονται, αφ' ενός, εναντίον μιας ψυχολογικής θεώρησης του κοινωνικού, που συνάγει την κοινωνία από τις ψυχικές ιδιότητες των ανθρώπων και παραβλέπει τους κοινωνικούς προσδιοριστικούς παράγοντες. Αφ' ετέρου, διαφοροποιούνται από μια κοινωνιολογική θεώρηση που αγνοεί το άτομο, ως υποκείμενο και ως φορέα της δράσης, και παραβλέπει τις προσωπικές εμπειρίες και τις υποκειμενικές προδιαθέσεις (βλ. Kohli, 1981a: 275-276). Το καθήκον του ερευνητή έγκειται, κατά τους Thomas και Znaniecki, στο να αναδείξει πώς οι υποκειμενικές προδιαθέσεις και στάσεις, αποκρυσταλλωμένες στην εμπειρία, καθορίζουν την ανταπόκριση των ατόμων έναντι των αντικειμενικών παραγόντων που προκαλούν τη δράση τους εντός συγκεκριμένων καταστάσεων (βλ. Coser, 1977: 513).

Ως ενδεδειγμένο εμπειρικό υλικό για την εξέταση της βιωμένης εμπειρίας και για την πρόσβαση στην υποκειμενική διάσταση των κοινωνικών φαινομένων, οι Thomas και Znaniecki θεώρησαν τα «προσωπικά τεκμήρια» (personal documents). Χρησιμοποίησαν δε ως τέτοια, προσωπικές επιστολές, ημερολόγια, φωτογραφίες, αναφορές της εκκλησίας και της κοινότητας, γράμματα σε εφημερίδες, αγγελίες καθώς και μια εκτενή αυτοβιογραφία ενός νεαρού Πολωνού μετανάστη, του Wladek Wiszniewski⁵.

Οι Thomas και Znaniecki δεν διαχωρίζουν την αυτοβιογραφία από τα άλλα «προσωπικά τεκμήρια». Όλα υπάγονται κάτω από αυτή την κοινή κατηγορία με μοναδικό κριτήριο τη δυνατότητα να παρέχουν στον ερευνητή πρόσβαση στη σκοπιά των δρώντων υποκειμένων⁶. Φαίνεται, ωστόσο, πως απέδιδαν στην αυτοβιογραφία μεγαλύτερη σημασία. Όπως γράφουν χαρακτηριστικά οι ίδιοι:

5. Πρόκειται για γραπτή αυτοβιογραφία. Ο Wladek Wiszniewski έγραψε τη βιογραφία του επ' αμοιβή. Επελέγη δε από τους Thomas και Znaniecki με κριτήριο την ικανότητά του να αφηγείται ιστορίες και τις επαρκείς γραμματικές του γνώσεις.

6. Είναι χαρακτηριστικό, όπως αναφέρει ο Kohli (1981b: 62), ότι ακόμη και το 1962 ο Szczepanski

Μπορούμε ασφαλώς να υποστηρίξουμε ότι οι προσωπικές καταγραφές του βίου (personal life-records), όσο το δυνατόν πιο πλήρεις, συνιστούν τον τέλειο τύπο κοινωνιολογικού υλικού [...] (Thomas & Znaniecki, 1958II: 1832).

Ήδη στο πρωτόλειο αυτό εγχείρημα εφαρμογής της βιογραφικής μεθόδου διακρίνονται κάποιες από τις προγραμματικές συνιστώσες της νέας προσέγγισης. Η βιογραφική προσέγγιση δίνει, κατ' αρχάς, έμφαση στη *σκοπία των δρώντων υποκειμένων* και στην *υποκειμενική πρόσληψη των κοινωνικών φαινομένων*. Η ανάλυση, ωστόσο, των αφηγήσεων του βίου δεν περιορίζεται σ' ένα ιδιογραφικό επίπεδο. Το βιογραφικό υλικό προσφέρεται για τη μελέτη της *διαλεκτικής σχέσης ατόμου-κοινωνίας*: Από τη μια, εστιάζει στους ιδιαίτερους τρόπους με τους οποίους το άτομο προσοικειώνεται τα κοινωνικά δεδομένα, υιοθετεί στάσεις και αντιλήψεις, καθιερώνει καθημερινές πρακτικές, νοηματοδοτεί και προσανατολίζει τη δράση του ως κοινωνικά δρών υποκείμενο. Από την άλλη, μελετά τις ευρύτερες θεσμικές λογικές και τις διαδικασίες κοινωνικής μεταβολής, όπως αυτές εγγράφονται στο επίπεδο της συγκρότησης των ατομικών ιστοριών ζωής. Μπορούμε, δηλαδή, να υποστηρίξουμε πως η χρήση της βιογραφικής μεθόδου συνδέεται από τις απαρχές της με την κοινωνιολογική εξέταση των διαδικασιών της κοινωνικής μεταβολής.

Μια κριτική προσέγγιση του «Πολωνού Χωρικού» εύκολα μπορεί να εντοπίσει, βέβαια, μια σειρά από αδυναμίες μεθοδολογικού κυρίως χαρακτήρα. Στο έργο των Thomas και Znaniecki η χρήση της βιογραφίας εντάσσεται στη γενικότερη κατηγορία των «*προσωπικών τεκμηρίων*», που θεωρούνται – σχεδόν αυτονόητα – ως το ενδεδειγμένο υλικό *για την αποκάλυψη της υποκειμενικής ματιάς των δρώντων πάνω στον κοινωνικό κόσμο*. Με αυτό τον τρόπο αναβιώνει, όμως, ο δυϊσμός αντικειμενικού-υποκειμενικού, παρότι στις θέσεις του φιλοσοφικού ρεύματος του Πραγματισμού περιλαμβάνεται η υπέρβαση τέτοιων δυϊσμών (βλ. Rosenthal, 1995: 16). Ταυτόχρονα, λείπει μια θεωρητική και μεθοδολογική τεκμηρίωση της πεποίθησης πως η υποκειμενικότητα δύναται να ανιχνευθεί μέσα στα προσωπικά τεκμήρια και ειδικότερα στις βιογραφικές καταγραφές.

Σε ό,τι αφορά στη χρήση βιογραφικών αφηγήσεων ως ερευνητικού υλικού λείπει ο μεθοδολογικός στοχασμός σχετικά με τη δομή και τη λειτουργία της αφήγησης ως ιδιαίτερου είδους λόγου. Δεν υπάρχει, επίσης, καμιά μεθοδολογική διευκρίνιση για τους τρόπους και τις συνθήκες παραγωγής βιογραφικών αφηγηματικών κειμένων, ούτε προσδιορίζεται με σαφήνεια η διαδικασία που ακολουθείται

(1962: 556) ορίζει ως βιογραφικά εκείνα τα κείμενα «που αναπαριστούν τη συμμετοχή του βιογραφούμενου σε μια ιδιαίτερη κοινωνική κατάσταση και την προσωπική του αντίληψη για την κατάσταση αυτή». Στη σύγχρονη βιογραφική έρευνα έχει επικρατήσει ένας πιο αυστηρός προσδιορισμός του αντικειμένου της βιογραφικής προσέγγισης. Αντικείμενο της βιογραφικής έρευνας αποτελούν (προφορικές) αφηγήσεις σχετικά με τη ζωή ενός ανθρώπου ή περιόδους της ζωής του, που είναι σημαντικές για την ερωματοθεσία μιας έρευνας (βλ. Bertaux & Kohli, 1984: 216-217).

κατά την επεξεργασία τους. Ο σχολιασμός των μεμονωμένων χωρίων της αυτοβιογραφίας είχε ένα μη συστηματικό και περισσότερο διαισθητικό χαρακτήρα.

Ένα άλλο ζήτημα στο οποίο οι Thomas και Znaniecki δεν δίνουν επαρκείς εξηγήσεις έχει να κάνει με τον τρόπο συσχέτισης του ειδικού με το γενικό. Δεν παρέχεται ικανοποιητική απάντηση στο ερώτημα πότε μια ιστορία ζωής μπορεί να εκληφθεί ως «τυπική» για συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες ή κοινωνικές καταστάσεις. Μπορούμε εν κατακλείδι να διαπιστώσουμε πως ο μεθοδολογικός «αυθορμητισμός» και ο κοινωνιολογικός νατουραλισμός, που χαρακτηρίζει αρκετές έρευνες της πρώτης αυτής φάσης της Σχολής του Σικάγου, είναι και στον «Πολωνό Χωρικό» εμφανής (βλ. σχετικώς Gubrium & Holstein, 1997: 6· Hammersley, 1989: 85).

Βιογραφικό υλικό χρησιμοποιούν και άλλοι ερευνητές της Σχολής του Σικάγου κατά τις δεκαετίες του '20 και του '30 κυρίως σε εθνογραφικές έρευνες γύρω από τις θεματικές «αποκλίνουσα συμπεριφορά» και «περιθώριο» (βλ. ενδεικτικά Anderson, 1961/1923· Shaw, 1931, 1938, 1966/1930· Sutherland, 1937). Από τη δεκαετία του '40, παράλληλα με τη γενικότερη υποχώρηση των ποιοτικών μεθόδων και την ολοκληρωτική επικράτηση του θετικισμού και της ποσοτικής μεθοδολογίας – κυρίως του τυποποιημένου ερωτηματολογίου –, η χρήση βιογραφικού υλικού στην κοινωνική έρευνα υποβαθμίστηκε.

3. Η αναβίωση του ενδιαφέροντος για τις βιογραφικές αφηγήσεις:

Η μελέτη του βιωματικού κόσμου

Το ενδιαφέρον για τις αφηγήσεις και τις βιογραφίες ως υλικού της κοινωνικής έρευνας εντείνεται ξανά από το τέλος της δεκαετίας του '60. Συνδέεται, δε, με τη γενικότερη αφύπνιση του ενδιαφέροντος για την ποιοτική μεθοδολογία στις κοινωνικές επιστήμες στο πλαίσιο της μετάβασης από το λεγόμενο «κανονιστικό» στο «ερμηνευτικό» παράδειγμα (βλ. σχετικά Wilson, 1970). Η στροφή αυτή βασίστηκε στην κριτική που ασκήθηκε, από τη μια, στο κυρίαρχο θεωρητικό παράδειγμα του «δομολειτουργισμού» – κυρίως σε σχέση με την παθητική θέση που επιφυλάσσει στα δρώντα υποκείμενα – και από την άλλη, στο παραγωγικο-υποθετικό υπόδειγμα της κοινωνικής έρευνας, που επέβαλε στα εμπειρικά δεδομένα ένα εκ των προτέρων επιλεγμένο εννοιολογικό καλούπι.

Στο «ερμηνευτικό παράδειγμα» εντάσσονται Σχολές όπως η Φαινομενολογική Κοινωνιολογία, η Εθνομεθοδολογία και η Σχολή της Συμβολικής Διάδρασης, που, παρά τις σημαντικές μεταξύ τους διαφοροποιήσεις, παρουσιάζουν έναν κοινό πυρήνα θεμελιακών παραδοχών. Οι παραδοχές αυτές αφορούν, συνοπτικά, στη θεώρηση της κοινωνικής πραγματικότητας ως *περίπλοκης συμβολικής κατασκευής με δυναμική διάσταση*, στην αναγνώριση της ικανότητας των ανθρώπων να *παράγουν νόημα* κατά την επικοινωνία και στη δράση τους καθώς και στη συμμετοχή τους στη διαδικασία *κατασκευής* της κοινωνικής πραγματικότητας. Επίσης, σύμφωνα με την ερμηνευτική προσέγγιση, η κοινωνική έρευνα οφείλει να προσεγγίζει τα φαινόμε-

να *ανασυγκροτώντας* τα νοηματικά πλαίσια και τα συστήματα αναφοράς των εμπλεκόμενων στα κοινωνικά πεδία δρώντων υποκειμένων.

Εντός αυτού του γενικότερου κλίματος η ανανέωση του ενδιαφέροντος για τη βιογραφική και αφηγηματική προσέγγιση σχετίζεται:

- Με τη δυνατότητα να μελετά τα κοινωνικά φαινόμενα στη *δυναμική* τους διάσταση και στην *ιστορική* τους διαμόρφωση.
- Οι βιογραφικές αφηγήσεις κατανοούνται ως προνομιακός τόπος για να μελετηθεί ο βιοματικός κόσμος των υποκειμένων, να ανιχνευθούν τα νοηματικά συστήματα και πλαίσια αναφορών απ' όπου αντλούν, για να ορίσουν τις καταστάσεις, και να κατανοηθούν οι ερμηνείες και οι προσανατολισμοί της δράσης τους.
- Μέσα από τις αφηγήσεις που αφορούν συμβάντα, καταστάσεις, περιβάλλοντα της δράσης, ο ερευνητής μπορεί να έχει πρόσβαση στη «γραμματική» των κανόνων που διέπουν τις ρουτίνες της καθημερινής ζωής.

Πέρα, όμως, από τη στροφή προς τις ερμηνευτικές και φαινομενολογικές προσεγγίσεις, ως σημαντικός παράγοντας, που συνέβαλε στην αναγέννηση του επιστημονικού ενδιαφέροντος για τις ιστορίες ζωής και τις βιογραφικές αφηγήσεις, θα πρέπει να μνημονευτεί το «πολιτικό» αίτημα να δοθεί φωνή σε ομάδες, των οποίων ο λόγος ήταν αποκλεισμένος από την επίσημη και θεσμική εκδοχή της ιστορικής και κοινωνιολογικής αφήγησης. Μπορούμε να αναφέρουμε, ειδικότερα, τις προσπάθειες φεμινιστριών ιστορικών ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '70 να αντλήσουν υλικό από προφορικές και βιογραφικές πηγές, για να αναδείξουν τις «αποσιωπημένες ιστορίες» γυναικών, στις οποίες η πρόσβαση μέσω συμβατικών ερευνητικών μεθόδων δεν είναι δυνατή (βλ. Chamberlayne, Bornat & Wengraf, 2000: 5· βλ. επίσης Αβδελά & Ψαρρά, 1997· Πασσερίνι, 1998). Να αναφέρουμε, επίσης, το ρεύμα της *προφορικής ιστορίας*, που αναπτύσσεται στην ιστοριογραφία και το οποίο εγείρει το αίτημα μιας «ιστορίας από τα κάτω» που στοχεύει να δώσει φωνή σε ανώνυμους και αποκλεισμένους από τον δημόσιο λόγο πρωταγωνιστές της ιστορικής διαδικασίας (βλ. σχετικά Thompson, 1978). Μπορούμε, τέλος, να σημειώσουμε ότι η στροφή προς τις αφηγήσεις ζωής συνδέθηκε τη δεκαετία του '70 με το ενδιαφέρον να συμπληρωθεί η έρευνα για την εργατική συνείδηση με την εξέταση της καθημερινής ζωής και της ατομικής ιστορίας των εργατών ενόψει των σημαντικών κοινωνικών αλλαγών που έλαβαν χώρα στη δεκαετία του '60 το ενδιαφέρον αυτό εκδηλώθηκε από μια βιομηχανική Κοινωνιολογία με μαρξιστικούς προσανατολισμούς (βλ. ενδεικτικά Bahrđt, 1975· Deppe, 1978· Osterland, 1973, 1975)⁷.

Η ενασχόληση με τις ιστορίες ζωής και τις αφηγήσεις στη δεύτερη αυτή περίοδο (μετά τη δεκαετία του '70) διαφοροποιείται ουσιαστικά από την πρώιμη φάση

7. Οι σχετικές έρευνες, υπερβαίνοντας μια οικονομιστική θεώρηση των κοινωνικών φαινομένων, ανέδειξαν τη σημασία που έχει η εξέταση της καθημερινής δράσης και της ιστορίας ζωής των υποκειμένων για τη μελέτη των ευρύτερων κοινωνικών αλλαγών.

της ακμής των «προσωπικών τεκμηρίων» (δεκαετίες του '20 και του '30). Εγκαταλείπεται ο μεθοδολογικός «αυθορμητισμός» και αναπτύσσεται έντονος στοχασμός σχετικά με την «υπόσταση» των βιογραφικών κειμένων, με το είδος της *αναφορικότητας* τους. Τίθεται, δηλαδή, το ερώτημα τι είδους «πραγματικότητες» μπορούμε να ανασυγκροτήσουμε μέσα από τα βιογραφικά κείμενα και πώς θεμελιώνεται μια τέτοια δυνατότητα. Εκλεπτύνονται οι μέθοδοι παραγωγής και ανάλυσης του βιογραφικού υλικού. Τέλος, αναπτύσσονται προτάσεις για τη σχέση θεωρίας και εμπειρικής ανάλυσης στο πλαίσιο της βιογραφικής έρευνας.

Η πιο σημαντική μεθοδολογική πρόταση που επηρέασε τη βιογραφική έρευνα στον γερμανόφωνο κυρίως χώρο, κατά τις δεκαετίες του '70 και του '80, είναι αυτή της «αφηγηματικής ανάλυσης», που εισηγήθηκε ο Fritz Schütze (βλ. σχετικά Schütze, 1981, 1982, 1983, 1984, 1987, 1999)⁸. Η μεθοδολογική αυτή πρόταση συνεχίζει να αποτελεί σημείο αναφοράς στη σχετική συζήτηση μέχρι σήμερα.

Η πρόταση του Schütze αντλεί τις ρίζες της από τη Φαινομενολογική παράδοση, τη Θεωρία της Συμβολικής Διάδρασης και την Κοινωνιογλωσσολογία. Προσανατολίζεται στη μελέτη της συγκρότησης της βιογραφικής εμπειρίας εντός των διαφορετικών περιόδων της ιστορίας του βίου. Ιδιαίτερη έμφαση αποδίδεται στις καταστάσεις *αρνητικής βίωσης*. Μελετά, επίσης, βιογραφικές περιόδους προσωπικής αποδιοργάνωσης, εξαιτίας έντονων κοινωνικών μεταβολών που μεταφράζονται σε βιογραφικές ρήξεις. Η βιογραφική έρευνα μέσα από την ανάλυση και τη σύγκριση ενδεικτικών περιπτώσεων αποκρυπτογραφεί τα τυπικά χαρακτηριστικά που προσδιορίζουν τη γένεση και την εξέλιξη τέτοιων διαδικασιών. Η απώλεια της εργασίας, η αιφνίδια εμφάνιση μιας χρόνιας ή ανίατης ασθένειας, η ριζική ανακατάταξη της καθημερινότητας εξαιτίας μιας καταστροφής, καταστάσεις απώλειας κύρους, η εκκίνηση μιας παραβατικής ή αποκλίνουσας σταδιοδρομίας, η εγκατάλειψη του οικείου εθνοπολιτισμικού χώρου, καθώς και κάθε διαδικασία που συνιστά βιογραφική ασυνέχεια και επιτάσσει επαναπροσδιορισμό της ταυτότητας του υποκειμένου, αποτελεί ερευνητικό πεδίο συμβατό με τη μεθοδολογική πρόταση του Fr. Schütze.

Επηρεασμένος από τους κοινωνιο-γλωσσολόγους Labov και Waletzky, ο Schütze δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην *αφήγηση*. Όπως υποστηρίζει, μέσω του αφηγηματικού τρόπου μπορούν να ανακληθούν στη μνήμη με τον καλύτερο δυνατό τρόπο οι δομές προσανατολισμού της πραγματικής δράσης και να αναπαραχθεί η *γνωστική επεξεργασία* της αλληλουχίας των βιωμένων γεγονότων⁹. Στη δόμηση του κειμένου της αφη-

8. Για μια διεξοδική παρουσίαση της πρότασης του Schütze στην ελληνική βιβλιογραφία, βλ. Τσιώλης (2006: 58-86).

9. Όπως γράφει ο Schütze (1987: 14), οι αφηγήσεις εμπειριών που έζησε ο ίδιος ο αφηγητής αποτελούν εκείνα τα κείμενα που βρίσκονται εγγύτερα στις δομές προσανατολισμού της πραγματικής δράσης και βίωσης, δηλαδή στις χρονικές και χωρικές αναφορές, στο σημείο εκκίνησης και στις κατηγορίες προσανατολισμού, στα κίνητρα, στις συνθήκες της δράσης και της αντίδρασης, στις στρατηγικές, στις δυνατότητες σχεδιασμού και υλοποίησης των σχεδίων.

γνηματικής απόδοσης μπορεί να ανιχνευτεί το είδος της βιοματικής εμπλοκής του φορέα της βιογραφίας στα γεγονότα και μάλιστα στη διαχρονική της εξέλιξη. Η καταστατική αυτή θέση της πρότασης του Fritz Schütze είναι γνωστή στη σχετική συζήτηση ως η *δομική ομολογία* της αφήγησης και της βιογραφικής εμπειρίας. Σύμφωνα με τη θέση αυτή, ο ερευνητής δύναται, μέσω της ενδεδειγμένης μεθόδου παραγωγής και ανάλυσης απροσχεδίαστων αφηγήσεων, να αποκτήσει πρόσβαση στον τρόπο δόμησης της βιογραφικής εμπειρίας καθώς και στη χρονική της διαστρωμάτωση.

Ο Fritz Schütze εισηγήθηκε μία από τις πλέον επεξεργασμένες τεχνικές συνέντευξης, τη *βιογραφική αφηγηματική συνέντευξη*¹⁰, που αποσκοπεί ακριβώς στην παραγωγή λόγου με κυρίαρχο τον αφηγηματικό χαρακτήρα. Πρότεινε, επίσης, μια συστηματική μέθοδο επεξεργασίας βιογραφικών αφηγήσεων, την *αφηγηματική ανάλυση* (βλ. Riemann, 2003· Schütze, 1983: 285-288, 1984: 108-114). Σύμφωνα με τη μέθοδο αυτή, οι αφηγήσεις αναλύονται όχι μόνο ως προς το περιεχόμενό τους, αλλά και σε σχέση με τα μορφολογικά τους χαρακτηριστικά. Δίδεται, επίσης, ιδιαίτερη σημασία κατά την ανάλυση στη διαδοχικότητα (Sequentialität) και στον διαδικασιακό χαρακτήρα (Prozessualität) των βιογραφικών αφηγήσεων, που αποδίδουν με τον καλύτερο τρόπο τον χρονικό χαρακτήρα της εμπειρίας και της δράσης.

Στη μεθοδολογική πρόταση του Schütze προβλέπεται, επίσης, ο τρόπος με τον οποίο καθίσταται δυνατή η μετάβαση από το επίπεδο των ατομικών περιπτώσεων στην κατασκευή μιας ουσιαστικής (substantive) και στη συνέχεια μιας τυπικής (formal) εμπειρικά θεμελιωμένης θεωρίας. Ως προς την επίλυση αυτού του ζητήματος, της μετάβασης από το ειδικό στο γενικό και το τυπικό, ο Schütze υιοθετεί το βασικό περίγραμμα της *Θεμελιωμένης Θεωρίας* (Grounded Theory) του Anselm Strauss και των συνεργατών του (βλ. σχετικά Glaser & Strauss, 1967· Strauss, 1987· βλ., επίσης, κεφ. 10 στο παρόντα τόμο).

Η πρόταση του Fritz Schütze άσκησε σημαντική επιρροή στη βιογραφική έρευνα. Υπέστη, όμως, και σφοδρή κριτική κυρίως σε ό,τι έχει να κάνει με τη θέση που υιοθετεί περί «ομολογίας» της αφήγησης με τη βιογραφική εμπειρία¹¹. Στην πρό-

10. Η επιρροή της βιογραφικής αφηγηματικής συνέντευξης, είτε στην εκδοχή του Fr. Schütze, είτε στην ελαφρώς παραλλαγμένη εκδοχή της G. Rosenthal (1995, 2005), έχει υπερβεί τα σύνορα του γερμανόφωνου χώρου. Η συγκεκριμένη πρόταση αποτελεί μια από τις κεντρικές μεθόδους παραγωγής εμπειρικού υλικού που χρησιμοποιείται από το δίκτυο Ευρωπαίων ερευνητών, το οποίο έχει συσταθεί γύρω από το πρόγραμμα SOSTRIS (Social Strategies in Risk Society) (βλ. Wengraf, 2001). Η Herlinde Maindok (2003: 97) χαρακτηρίζει τη βιογραφική αφηγηματική συνέντευξη ως την πλέον επιφανή και επεξεργασμένη τεχνική συνέντευξης στον χώρο της ποιοτικής κοινωνικής έρευνας.

11. Η θέση περί «ομολογίας» του ρεύματος της παροντικής αφήγησης με το ρεύμα της παρελθούσας εμπειρίας βάλλεται, μεταξύ άλλων, εξαιτίας της υποδηλούμενης σ' αυτήν γραμμικής αντίληψης του χρόνου, τόσο στο επίπεδο της βίωσης, όσο και στο επίπεδο της αναδρομικής ανάκλησης των γεγονότων. Νεότερες θεωρήσεις του χρόνου και ειδικότερα του τρόπου βίωσης και επεξεργασίας του βιογραφικού χρόνου αμφισβητούν σοβαρά τη γραμμική αντίληψη (βλ. σχετικά Nassehi, 1994).

τασή του μπορεί, ωστόσο, να διακρίνει κανείς την έμφαση που αποδίδει στη θεωρητική και μεθοδολογική τεκμηρίωση του ερευνητικού του εγχειρήματος, αλλά και στην προσπάθεια να επεξεργαστεί ενδεδειγμένες μεθόδους παραγωγής και ανάλυσης των βιογραφικών κειμένων.

4. Η βιογραφία ως συμπύκνωση της κοινωνικά και ιστορικά συγκροτημένης

υποκειμενικότητας: Η βιογραφική προσοικείωση της κοινωνικής πραγματικότητας
Από το τέλος της δεκαετίας του '80 το αυξανόμενο ενδιαφέρον για τη βιογραφική μέθοδο συνοδεύεται από μια ποιοτική αλλαγή, κυρίως στον γερμανόφωνο χώρο. Οι βιογραφίες δεν κατανοούνται πλέον μόνο ως εργαλείο ή υλικό που παρέχει στον ερευνητή προνομιακή πρόσβαση στην εσωτερική σκοπιά των υποκειμένων ή στους τρόπους βίωσης και δράσης. Η βιογραφία θεωρείται ως μία ιδιόζουσα *κοινωνική πραγματικότητα*, ως «κοινωνικό μόρφωμα». Όπως επισημαίνει ο Andreas Hanses:

[...] σε έναν κόσμο στον οποίο η πολυπλοκότητα και η λειτουργική διαφοροποίηση των κοινωνιών διευρύνεται διαρκώς, ο πολλαπλασιασμός των καταστάσεων του βίου και των βιοκόσμων αυξάνει και οι παραδοσιακοί κοινωνικοί θεσμοί δεν αποτελούν πλέον τους αυτονότους παραγωγούς νοήματος και τους διαμορφωτές των διαδρομών του βίου, η βιογραφία καθίσταται κεντρικός άξονας προσανατολισμού για να προσδιορίσει το άτομο τον κοινωνικό του «τόπο». Η βιογραφία είναι λοιπόν κάτι περισσότερο από την εξιστορημένη ιστορία ζωής: είναι η *βιογραφικά αποκτημένη «γνώση»* και συνάμα μια ουσιαστική πηγή για τη διασφάλιση μιας εσωτερικής συνεκτικότητας εντός της πολυπλοκότητας των σύγχρονων κοινωνικών κόσμων (2004: 1).

Δύο είναι οι κοινωνιολογικές προσεγγίσεις που τροφοδοτούν μια τέτοια θεώρηση: η θέση περί του νέου κύματος *εξατομίκευσης*, το οποίο χαρακτηρίζει τις σύγχρονες κοινωνίες της *ύστερης/δεύτερης (αναστοχαστικής) νεωτερικότητας* (θέση που διατυπώνεται από τους U. Beck και A. Giddens) (βλ. σχετικά Beck, 1986· Beck, Giddens & Lash, 1996· Giddens, 1991, 2001/1990). Η δεύτερη είναι η συστημική θεώρηση των επιγόνων του N. Luhmann, όπως ο Uwe Schimank και ο Armin Nassehi, που διατυπώνουν την άποψη πως η βιογραφία θα πρέπει να κατανοηθεί ως μια *αυτοποιητική και αυτοαναφορική δομή*.

Και οι δύο προαναφερθείσες θεωρήσεις θέτουν εκ νέου επί τάπητος τους όρους συγκρότησης του ατομικού καθώς και τη διαλεκτική σχέση του ατομικού με το κοινωνικό, ανατιμώντας τη σημασία της *βιογραφίας*.

Σύμφωνα με την πρώτη θεώρηση, αυτήν της *εξατομίκευσης*, οι σύγχρονες κοινωνίες της ύστερης νεωτερικότητας χαρακτηρίζονται από διαδικασίες διαφοροποίησης, που έχουν ως συνέπεια την αύξηση της πολυπλοκότητας της κοινωνικής ζωής και ταυτόχρονα την εξατομίκευση της κοινωνικής σφαίρας. Από τη μια, αυξάνονται οι δυνατότητες βίωσης και δράσης, ο πλουραλισμός των τρόπων ζωής

και το φάσμα των επιλογών που διαθέτει το άτομο για την οργάνωση του βίου του. Από την άλλη, μειώνεται η σημασία της παράδοσης και ρευστοποιούνται οι σταθεροί άξονες προσανατολισμού της δράσης. Έτσι, το άτομο καλείται πολύ συχνά να παίρνει σημαντικές αποφάσεις για όλες τις πτυχές της ζωής του, επιλέγοντας ανάμεσα σε διαφορετικές εκδοχές, χωρίς να διαθέτει αδιαμφισβήτητα και κοινώς αποδεκτά κριτήρια για τις επιλογές του αυτές και μη μπορώντας να προβλέψει με ασφάλεια τις συνέπειες των επιλογών του. Η αύξηση της πολυπλοκότητας των επιλογών και η ευθραυστότητα και αντιφατικότητα της κοινωνικής ζωής αναβαθμίζουν τον ρόλο του ατόμου ως κέντρου επιλογής (βλ. και Fischer-Rosenthal, 2000). Το άτομο επωμίζεται εξατομικευμένα το βάρος και την ευθύνη της οικοδόμησης της ζωής του¹², αφού έχουν ρευστοποιηθεί τα ενιαία και συλλογικά διαθέσιμα υποδείγματα οργάνωσης του βίου και μάλιστα τη στιγμή που ο ορίζοντας των επιλογών καθίσταται ολοένα πιο πολύπλοκος, το τελικό αποτέλεσμα των επιλογών είναι απροσδιόριστο και οι ανακατατάξεις των όρων και των συνθηκών της ύπαρξης συχνότερες. Το άτομο καλείται να οργανώσει τον βίο του έχοντας να διαχειριστεί αντιφατικές λογικές, που προέρχονται από διαφοροποιημένα λειτουργικά συστήματα, χωρίς να διαθέτει σταθερά συλλογικά πρότυπα νοηματοδότησης και δράσης ή κανονιστικές αρχές που να ενσωματώνουν τις διαφορετικές εμπειρίες σε ένα κοινό πλαίσιο αναφοράς. Έτσι, μια νέα αμεσότητα μεταξύ ατόμου και κοινωνίας εγκαθιδρύεται, που έχει ως συνέπεια να εμφανίζονται οι κοινωνικές κρίσεις ως ατομικές. Η βιογραφία του σύγχρονου ανθρώπου γίνεται μια *βιογραφία διακινδύνευσης* (Beck, 1986, 2000).

Την ίδια στιγμή οι διαδρομές του βίου «απο-τυποποιούνται» σε όλες τις βασικές τους συνιστώσες και οι ανακατατάξεις των συνθηκών της ύπαρξης γίνονται συχνότερες. Τα συλλογικά βιογραφικά υποδείγματα παραμερίζονται ολοένα και περισσότερο από βιογραφίες της διακινδύνευσης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτυποποίησης αποτελεί η ρευστοποίηση του υποδείγματος της «κανονικής» (εργασιακής) βιογραφίας¹³, αφού όλο και λιγότεροι εργαζόμενοι βιώνουν ως πραγματικότητα μια σταθερή και συνεχή επαγγελματική διαδρομή. Οι εργασιακές διαδρομές γίνονται ολοένα και πιο *ασυνεχείς*: διαστήματα εργασίας εναλλάσσονται με διαστήματα μη εργασίας. Η ανεργία τείνει να μην αποτελεί πλέον μια έκτακτη περί-

12. Ο U. Beck (2000: 15) γράφει σχετικώς: «Ακόμα και παραδοσιακές συνθήκες ζωής εξαρτώνται από αποφάσεις, το άτομο πρέπει να τις επιλέξει, να τις υπερασπιστεί και να τις δικαιολογήσει σε σχέση με άλλες δυνητικές επιλογές και να τις βιώσει ως προσωπικό του ρίσκο».

13. Η έννοια της «κανονικής βιογραφίας» αναφέρεται στο κυρίαρχο κοινωνικό πρότυπο οργάνωσης της διαδρομής του βίου στις «κοινωνίες της εργασίας». Σύμφωνα με το πρότυπο αυτό, η διαδρομή του βίου οργανώνεται με άξονα την επαγγελματική διαδρομή και τριχοτομείται σε προπαρασκευαστικό στάδιο, σε παραγωγική επαγγελματική φάση και στη φάση της απόσυρσης. Η παραγωγική φάση δε, που έχει και τη μεγαλύτερη χρονική έκταση, οφείλει να χαρακτηρίζεται από σταθερή, συνεχή και πλήρη απασχόληση.

σταση, που αποκλίνει από την κανονικότητα μιας εργασιακής τροχιάς, αλλά ένα συνήθη σταθμό στην επαγγελματική διαδρομή. Η ασυνέχεια των εργασιακών διαδρομών δεν έγκειται μόνο στην εναλλαγή περιόδων ανεργίας με περιόδους απασχόλησης. Αφορά επίσης στην εναλλαγή επαγγελματικών ρόλων, αλλά και στην παρεμβολή περιόδων εκπαίδευσης ή κατάρτισης σε περιόδους που τοποθετούνται σε όλο το φάσμα της διαδρομής του βίου και όχι μόνο στη φάση της προπαρασκευής (βλ. και Τσιώλης, 2005: 27).

Οι ασυνέχειες στις διαδρομές του βίου και οι σημαντικές αποκλίσεις των ατομικών διαδρομών από τα θεσμικά βιογραφικά υποδείγματα εγείρουν νέα ζητούμενα, που οφείλουν οι φορείς των βιογραφιών να ικανοποιήσουν: πρέπει να αναπτύσσουν ειδικές ικανότητες για να μπορούν να διασφαλίζουν τη βιογραφική τους συνέχεια παρά τις συνεχείς ρήξεις, ανατροπές, μεταβολές των καταστάσεων. Να ενσωματώνουν ετερόκλητες καταστάσεις και ανακατατάξεις εντός μιας συνεκτικής εικόνας του εαυτού. Όπως γράφει ο Ψημίτης (2006: 316), χρειάζονται ικανότητες τυπικές, ικανότητες αναστοχαστικές και ικανότητες αυτονομίας του ατόμου, προκειμένου αυτό να «μαθαίνει να μαθαίνει», να εποπτεύει τη δράση του και να οργανώνει/συμφιλιώνει σε επίπεδο ατομικής βιογραφίας τις έκδηλες πολιτισμικές αντινομίες του κοινωνικού βίου. Η διαδικασία αυτή έχει πολιτογραφηθεί στη σχετική συζήτηση ως «βιογραφική εργασία» (βλ. Fischer-Rosenthal, 2000: 115), «βιογραφική μάθηση» (βλ. Ecarius, 1999: 95 κ.ε.) ή «βιογραφικότητα»¹⁴.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τους ερευνητές που υιοθετούν μια τέτοια θεώρηση, η συστηματική και μεθοδικά ελεγχόμενη ανάλυση βιογραφικών αφηγήσεων παρέχει τη δυνατότητα μελέτης του τρόπου με τον οποίο τα υποκείμενα βιώνουν και επεξεργάζονται τις ανακατατάξεις και τις μεταβολές στις συνθήκες της ύπαρξής τους εντός ενός ολόένα και πιο απροσδιόριστου, πολύπλοκου και μεταβαλλόμενου κοινωνικού τοπίου. Ενόψει της προϊούσας εξατομίκευσης της κοινωνικής σφαίρας η κατανόηση φαινομένων, όπως ο αποκλεισμός από την εργασία, η μακροχρόνια ανεργία ή η υπερχρέωση και η αδυναμία αποπληρωμής των χρεών, είναι εφικτή μόνον αν εξεταστούν οι βιογραφικές διαδρομές των πληττόμενων υποκειμένων. Ο αποκλεισμός, σε όλες του τις εκδοχές, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως κατάσταση, αλλά μάλλον ως διαδικασία και να κατανοηθεί σε σχέση με τις ατομικές ιστορίες ζωής. Για να κατανοήσουμε, παραδείγματος χάριν, την κατάσταση της μακροχρόνιας ανεργίας στις σύγχρονες κοινωνίες, γράφει ο Rosanvallon:

[...] πρέπει να προχωρήσουμε σε μια προσέγγιση πολύ πιο ειδική και πολύ πιο εξατομικευμένη. Τα αντικειμενικά χαρακτηριστικά (γεωγραφική κατανομή, ηλικία, φύλο, εκπαίδευση) δεν μπορούν να διαχωριστούν, σε αυτή την περίπτωση, από τα πιο άμεσα

14. Ο Alheit (1992a: 279) αποκαλεί «βιογραφικότητα» (Biographizität) την ικανότητα του υποκειμένου να συνδέει νέες εμπειρίες και γνώσεις με τις διαθέσιμες βιογραφικές πηγές νοήματος.

βιογραφικά δεδομένα: προηγούμενη επαγγελματική εμπειρία (κινητικότητα, είδος συμβάσεως εργασίας), εξέλιξη της οικογενειακής δομής, προσωπικό ψυχολογικό ιστορικό κ.λπ. (Ροζανβαλόν, 2003/1995: 256).

Οι παραδοσιακές στατιστικές αποδεικνύονται ακατάλληλες για να περιγράψουν τον νέο κοινωνικό κόσμο, που είναι πιο ατομικιστικός και πιο εξατομικευμένος, με περισσότερο ευμετάβλητα και ακαθόριστα όρια. Δεν χρησιμεύει λοιπόν να μετράμε τους αποκλεισμένους.

Εκείνο που έχει κατ' αρχάς σημασία είναι να αναλύσουμε τη φύση των διαδρομών που τους οδηγούν σε καταστάσεις αποκλεισμού, στον βαθμό που αυτές είναι κάθε φορά αποτέλεσμα μιας ιδιαίτερης διαδικασίας (Ροζανβαλόν, 2003/1995: 259).

Από μια ομοειδή ανάγνωση της κοινωνικής πραγματικότητας στις σύγχρονες λειτουργικά υπερ-διαφοροποιημένες κοινωνίες ξεκινούν και οι συγγραφείς που υιοθετούν τη συστημική προσέγγιση. Σύμφωνα με τον Α. Nassehi, στις σύγχρονες πολύπλοκες και διαφοροποιημένες κοινωνίες τα άτομα οφείλουν να διατηρούν ταυτότητα με τον εαυτό τους «μέσα στον χρόνο και ενάντια στον χρόνο», παρά δηλαδή τις συχνές ανακατατάξεις και μεταβολές στις συνθήκες της ύπαρξής τους, που ο χρόνος επιφέρει (Nassehi, 1994: 46). Οφείλουν, επίσης, να διατηρούν την ταυτότητά τους παρά τον «κατακερματισμό» τους σε διαφοροποιημένα υποσυστήματα οργάνωσης, που διαπερνώνται από διαφορετικές λογικές. Αυτή την ταυτότητα προς τον εαυτό του το άτομο την εξασφαλίζει, στον βαθμό που μπορεί να παράγει από την *εκάστοτε παροντική του οπτική μια συνεκτική περιγραφή του εαυτού του με τη μορφή μιας βιογραφίας* (Nassehi & Weber, 1990: 164).

Η βιογραφία, λοιπόν, είναι σύμφωνα με τις θεωρήσεις αυτές το αυτοαναφορικό αποτέλεσμα γνωστικών και αναστοχαστικών επεξεργασιών της συνείδησης, που φροντίζουν ώστε οι εμπειρίες να αποκτούν εσωτερική οργάνωση και να συναρτώνται διαρκώς σε μια βιογραφική δομή. Αυτή η βιογραφική δομή διαμεσολαβεί, όμως, και τη σχέση ατομικού-κοινωνικού, λειτουργώντας ως ένα όριο μεταξύ του «εντός» και του «εκτός» στον βαθμό που απομειώνει την πολυπλοκότητα των προσφερόμενων περιβαλλοντικών διαβημάτων (βλ. σχετικά Schimank, 1988). Και αυτό το κάνει με το να επεξεργάζεται τις περιβαλλοντικές «εισροές» στη δική της λογική. Η βιογραφική δομή, που συγκροτείται και αναπαράγεται κυκλικά, δύναται να μετασχηματιστεί όταν εμφανιστούν «κρίσιμα» συμβάντα του βίου που δεν μπορούν να κωδικοποιηθούν με βάση την αποκρυσταλλωμένη εσωτερική της λογική. Τότε επιβάλλεται ο βιογραφικός μετασχηματισμός και η βιογραφική εργασία.

Αυτού του τύπου η κατανόηση της βιογραφίας, που προέρχεται από τη συστημική θεωρία, αποτελεί ένα από τα πιο δημοφιλή σημεία αναφοράς στη γερμανόφωνη βιογραφική συζήτηση τα τελευταία χρόνια.

Στα ενδιαφέροντα σημεία μιας τέτοιας σύλληψης μπορούμε να αναγνωρίσουμε το ότι προσλαμβάνει τη βιογραφία ως ιδιαίτερη μορφή αυτοπεριγραφής στις σύγχρονες κοινωνίες και αναδεικνύει τη λειτουργία της σε σχέση με τη διασφάλιση της συνέχειας και της συνεκτικότητας του εαυτού. Μια τέτοια θεώρηση ευθυγραμμίζεται με τις σύγχρονες επεξεργασίες, που δίνουν έμφαση στη συγκρότηση του εαυτού ως μια ρευστή διαδικασία εντός ιστορικά και πολιτισμικά προσδιορισμένων πλαισίων, και που απομακρύνονται από ουσιοκρατικές αντιλήψεις, οι οποίες προσδίδουν στο άτομο μια σταθερή και αναλλοίωτη ταυτότητα¹⁵.

Επίσης, η βιογραφία εκλαμβάνεται ως μία διαρκώς αναθεωρούμενη δομή που βασίζεται στις ανασηματοδοτήσεις της βιωμένης εμπειρίας και όχι ως ένα στατικό σύνολο που απλώς επεκτείνεται επιπροσθετικά. Η βιογραφία κατανοείται ως ενότητα που ενσωματώνοντας νέα στοιχεία μεταβάλλεται συνεχώς. Αμφισβητείται, δηλαδή, μια γραμμική αντίληψη στον τρόπο βίωσης και επεξεργασίας του βιογραφικού χρόνου. Δίνεται έμφαση στην παροντική οπτική του υποκειμένου, που διευθύνει τόσο την επιλεκτική αναδρομή, όσο και την προοπτική της βιογραφίας.

Ενυπάρχει ακόμη στην εν λόγω θεώρηση μια ενδιαφέρουσα ιδέα σχετικά με τον τρόπο προσοικείωσης του κοινωνικού από τα άτομα –τα «ψυχικά συστήματα» κατά τη συστημική ορολογία: Τα κοινωνικά συμβάντα, οι «εισροές» από το κοινωνικό περιβάλλον αποκτούν βιογραφική σημασία για τα ψυχικά συστήματα μόνο στον βαθμό που μεταφράζονται στη δική τους εσωτερική «λογική». Η θεώρηση αυτή απέχει παρασάγγας από μηχανιστικές και αναγωγιστικές αντιλήψεις, που κατανοούν μονοσήμαντα τις επιδράσεις του κοινωνικού στο ατομικό και εκλαμβάνουν τη συνείδηση ως αντανάκλαση του κοινωνικού.

Μια ενδιαφέρουσα απόπειρα να αξιοποιήσουν με κριτικό τρόπο τη συστημική θεώρηση επιχειρήσαν οι Alheit και Dausien (2000). Οι Alheit και Dausien αξιοποιούν κατ' αρχάς τη συστημική ιδέα της αυτοαναφορικότητας για να περιγράψουν τη διαδικασία της υποκειμενικής προσοικείωσης του κοινωνικού· προτείνουν, δε, μια θεώρηση της βιογραφίας ως *δομής με ανοικτή προς τα έξω αυτοαναφορικότητα*. Κεντρικό στοιχείο της θεώρησής τους αποτελεί η θέση πως η διαλεκτική ατομικού-κοινωνικού έχει πάντοτε μια βιογραφική βάση, πως ο τρόπος, δηλαδή, με τον οποίο τα υποκείμενα προσοικειώνονται την κοινωνική πραγματικότητα και επενδύουν με νόημα τα κοινωνικά συμβάντα είναι βιογραφικά προσδιορισμένους.

Έναυσμα των θέσεων των Alheit και Dausien αποτέλεσαν οι νεότερες θεωρήσεις (βλ. Roth, 1985, 1987) περί του αυτοαναφορικού χαρακτήρα της γνωστικής επεξεργασίας της πραγματικότητας, των συνθετικών δηλαδή λειτουργιών κωδικοποίησης του εγκεφάλου. Ο αυτοαναφορικός χαρακτήρας έγκειται στο ότι η γνω-

15. Σε αυτό το σημείο έρχεται να συναντήσει τη συζήτηση που διεξάγεται στο πεδίο της Ψυχολογίας σχετικά με την αφηγηματική κατασκευή του εαυτού (βλ. σχετικά Bruner, 1990· Linde, 1993· Straub, 2000).

στική επεξεργασία δεν καθορίζεται από τον χαρακτήρα των *εξωτερικών* επιδράσεων, αλλά από μία ήδη υπάρχουσα *εσωτερική* «λογική», στην οποία οφείλουν να κωδικοποιηθούν τα προσλαμβανόμενα ερεθίσματα (Alheit & Dausien, 2000: 262).

Κατ' αντιστοιχία προς την παραπάνω θεώρηση οι Alheit και Dausien αναγνωρίζουν μία αυτοαναφορική λειτουργία στον τρόπο με τον οποίο κοινωνικές επιδράσεις προσλαμβάνονται από τα «ψυχικά συστήματα», εγγράφονται δηλαδή στις βιογραφίες των ατόμων. Οι «κοινωνικές επικοινωνίες» δεν προσλαμβάνονται από το «ψυχικό σύστημα» ως «εισροές» (“inputs”) που παράγουν προσδοκώμενες «εκροές» (“outputs”), αλλά ως αυτοαναφορικές «εισ-αποδοχές» (“intakes”). Το υποκείμενο προσοικειώνεται το κοινωνικό μόνο στον βαθμό που το μεταφράζει μέσα από έναν ιδιότυπο «κώδικα» βιογραφικής επεξεργασίας των εμπειριών. Ο ιδιότυπος αυτός «κώδικας», που διαμεσολαβεί την προσοικείωση του «κοινωνικού» από το άτομο, είναι η *βιογραφική συγκρότηση* του ατόμου (Alheit & Dausien, 2000: 275). Η βιογραφική συγκρότηση δεν έχει, όμως, κατά τους Alheit και Dausien, τον χαρακτήρα μιας αυτοπεριγραφής ή ενός αυτοορισμού, αλλά μιας *λανθάνουσας δομής νοήματος*, που εδράζεται στο απόθεμα της βιογραφικής εμπειρίας¹⁶, και έχει αποκρυσταλλωθεί μετασχηματιζόμενη κατά τη διάρκεια του βίου. Είναι δηλαδή το αποτέλεσμα της «ιστορίας» των διαδικασιών βιογραφικής επεξεργασίας μέσα στον χρόνο και μέσα στα συγκεκριμένα ιστορικά, κοινωνικά και πολιτισμικά πλαίσια¹⁷.

Η έννοια της «βιογραφικής συγκρότησης» που επιλέγεται για να δηλώσει τον ιδιότυπο «κώδικα» της επεξεργασίας των βιογραφικών εμπειριών υποδηλώνει, αφ' ενός, τη διαχρονική, ιστορική διάστασή του, αφ' ετέρου, τον διπλό συγκροτησιακό του χαρακτήρα ως συγκροτηθέντος αλλά και συγκροτούντος μορφώματος (Alheit & Dausien, 1999)· και αυτό στον βαθμό που η βιογραφική συγκρότηση ως γενεσιουργός δομή μορφοποιεί τις βιογραφικές εμπειρίες, αλλά και μετασχηματίζεται από αυτές. Η κατανόηση της υποκειμενικής προσοικείωσης της κοινωνικής πραγματικότητας ως διαδικασίας διαμεσολαβημένης από την αποκρυσταλλωμένη βιογραφική συγκρότηση προσδίδει στη διαδικασία αυτή αφ' ενός μια αναπαραγωγική και αφ' ετέρου μια μετασχηματιστική διάσταση (πβ. και Fisher & Kohli, 1987: 46).

Οι Alheit και Dausien, ενώ αναγνωρίζουν τον αυτοαναφορικό χαρακτήρα της

16. Το απόθεμα της εμπειρίας συναρθρώνεται ως μια *δομή βιογραφικής γνώσης*, η οποία δεν αποτελείται από το άθροισμα των εμπειριών, αλλά διαρκώς ανασχηματίζεται στον βαθμό που παλαιότερες εμπειρίες ερμηνεύονται εκ νέου. Η Hoerning (2000: 6) παραπέμπει στον Peter Berger (1983/1963: 72) ο οποίος σημειώνει εύστοχα: «Η κοινή λογική λαθεμένα νομίζει ότι το παρελθόν είναι σταθερό, αναλλοίωτο, αμετάβλητο σε σύγκριση με την αέναη ρευστότητα του παρόντος. Αντίθετα, τουλάχιστον βαθιά μέσα στη συνείδησή μας, το παρελθόν είναι εύπλαστο και εύκαμπτο, συνεχώς μεταβαλλόμενο καθώς η μνήμη μας επανερμηνεύει και επανεξηγεί εκείνα που έχουν συμβεί».

17. Όπως γράφει η E. Hoerning (2000: 6), «οι εμπειρίες ως βιογραφικοί πόροι αντικειμενοποιούν την ιστορία ζωής ως Ιστορία, και αναδεικνύουν τις ατομικές έξεις ως προϊόν των κοινωνικών δομών».

βιογραφίας και της διαδικασίας προσοικείωσης του κοινωνικού, θεωρούν πως αυτή η αυτοαναφορικότητα είναι ανοικτή προς τα έξω, στον βαθμό που είναι πάντοτε κοινωνικά και βιοκοσμικά συγκαθορισμένη. Ακολουθώντας την κατεύθυνση αυτή μπορούμε να προσδιορίσουμε ως παράγοντες που αναδεικνύουν τον κοινωνικό και βιοκοσμικό επικαθορισμό της βιογραφίας τις παρακάτω αλληλεπιδράσεις:

- Ο ορίζοντας βίωσης και δράσης του υποκειμένου επικαθορίζεται από την τοποθέτησή του εντός ενός δομικά προσδιορισμένου συστήματος σχέσεων κυριαρχίας και από κοινωνικές προδιαγραφές που απορρέουν από τα κοινωνικά του χαρακτηριστικά και την τοποθέτηση του υποκειμένου στον κοινωνικό χώρο (βλ. Hoerning & Alheit, 1995: 105). Η ταξική του θέση, το φύλο, ο τόπος στον οποίο ζει, η γενιά είναι παράγοντες που καθορίζουν ένα πλαίσιο ενδεχομενικοτήτων τόσο για την άρθρωση των βιογραφικών επιλογών και σχεδιασμών όσο και για τις δυνατότητες υλοποίησής τους (βλ. Alheit, 1992b: 26-27).
- Το υποκείμενο ζει και δρα εντός ενός πλαισίου που είναι προ-δομημένο και προ-ερμηνευμένο. Το άτομο ήδη από τη γέννησή του περιβάλλεται από ένα ιστορικά συγκροτημένο πεδίο διαντιδράσεων και ένα σύστημα κοινωνικών κατηγοριών και τυποποιήσεων που αναπαριστάται γλωσσικά. Αυτό το «κοινωνικο-ιστορικό *a priori*» (Luckmann, 1980) αποτελεί το κοινωνικά διαθέσιμο απόθεμα νοήματος από το οποίο αντλεί για να νοηματοδοτήσει την ύπαρξή του και τη δράση του.
- Η ατομική ιστορία συναντά και εντάσσεται σε πολλά της σημεία στην ιστορία (ή στις ιστορίες) συλλογικών υποκειμένων (ιστορίες του «εμείς»). Το υποκείμενο, για να συνθέσει και να μορφοποιήσει τις βιογραφικές του αφηγήσεις, επιλέγει στοιχεία, σύμβολα, νοήματα από το κοινό απόθεμα της συλλογικής εμπειρίας και μνήμης¹⁸, από το απόθεμα των «συλλογικών σημείων αναφοράς» (Halbwachs, 1992/1941).
- Το υποκείμενο αντλεί νόημα για την κατανόηση και νοηματοδότηση της κοινωνικής πραγματικότητας από θεσμοποιημένα και οργανωμένα συστήματα νοήματος και «λόγους» (*discourses*), όπως ο επιστημονικός, ο θρησκευτικός και ο πολιτικός λόγος· καθώς και από παραδόσεις, νοοτροπίες, συλλογικές αναπαραστάσεις¹⁹.

Μία θεώρηση της βιογραφίας ως ερμητικά κλειστού αυτοποιητικού συστήματος παραβλέπει κατά τους Alheit και Dausien τους δομικούς, κοινωνικούς και πολιτισμικούς προσδιορισμούς που εμπεριέχονται σ' αυτήν. Ταυτόχρονα, όμως, θα πρέπει να αποφευχθεί μια στατική και μονόδρομη αντίληψη της σχέσης του υπο-

18. Για τις διαδικασίες συγκρότησης της συλλογικής μνήμης, βλ. και Μπουσχότεν (1997).

19. Για τη σχέση της βιογραφικής γνώσης με τα κοινωνικά και θεσμοποιημένα συστήματα νοήματος, βλ. Alheit (1990: 137επ).

κειμένου και της κοινωνικής πραγματικότητας, που εξηγεί με τρόπο αναγωγιστικό και μηχανιστικό την επίδραση της κοινωνικής δομής στο υποκείμενο²⁰.

Η ατομικότητα της κάθε περίπτωσης, ο ιδιαίτερος τρόπος με τον οποίο ο φορέας της βιογραφίας «στέκεται» έναντι του εαυτού του και του κόσμου, ο τρόπος με τον οποίο προσλαμβάνει τα κοινωνικά συμβάντα και προσανατολίζει τη δράση του ερμηνεύονται στη βάση της ιστορικο-κοινωνικής συγκρότησης της κάθε περίπτωσης. Η αποκρυπτογράφηση της βιογραφικής συγκρότησης, όπως έχει προκύψει μέσα από τη χρονικά εκτεταμένη διαδικασία επεξεργασίας των βιογραφικά σημαντικών εμπειριών και εντός του συγκεκριμένου κοινωνικο-πολιτισμικού πλαισίου, αποτελεί κατά τους Alheit και Dausien ένα κεντρικό ενδιαφέρον της βιογραφικής έρευνας. Το ενδιαφέρον αυτό συμβαδίζει επίσης με την εξέταση της διαδικασίας βιογραφικής προσοικειώσης του κοινωνικού και της διαλεκτικής της διάστασης. Η βιογραφική συγκρότηση αποτελεί τη μήτρα πρόσληψης κάθε κοινωνικού συμβάντος και μετατροπής του σε βίωμα. Η προσοικείωση, ωστόσο, βιογραφικά σημαντικών συμβάντων δύναται να μετασχηματίσει τη δομή της βιογραφικής συγκρότησης. Αυτή η κατ' αρχήν ανοικτή ερμηνευτική αλληλεπίδραση του ορίζοντα της αποκρυσταλλωμένης βιογραφικής συγκρότησης και του νέου βιώματος, που σκοπό έχει την επίτευξη μιας νέας βιογραφικής σταθερότητας, ενόψει των μεταβολών που λαμβάνουν χώρα στις συνθήκες ύπαρξης, είναι δυνατόν να μελετηθεί μέσω της προσήκουσας ανάλυσης των βιογραφικών αφηγήσεων. Η βιογραφική συγκρότηση αποτελεί, συνεπώς, μια ερευνητικά λειτουργική έννοια, αφού η αποκρυπτογράφησή της μπορεί να αποτελέσει ένα εξηγητικό πλαίσιο για τον τρόπο με τον οποίο διαμεσολαβείται η διαδικασία προσοικειώσης του κοινωνικού από το άτομο²¹.

Η πλούσια και πολυδιάστατη θεωρητική συζήτηση, που έχει αναπτυχθεί στους κόλπους της βιογραφικής έρευνας από τη δεκαετία του '90 και τούδε, θέτει στο επίκεντρο τις διαμεσολαβήσεις μεταξύ κοινωνικού-ατομικού, υπερβαίνοντας διύστικα

20. Στη δεκαετία του '90 αναπτύσσεται στις κοινωνικές επιστήμες σύμφωνα με τους P. Chamberlayne, J. Bornat και T. Wengraf (2000: 7) ένα «αντι-κίνημα» που, από τη μια, αντιδρά στη μετανεωτερική περιγραφή του θρυμματισμένου, ασυνεκτικού και καταστασιακά οριζόμενου υποκειμένου και, από την άλλη, λαμβάνει σοβαρά τη στρουκτουραλιστική κριτική σε ουσιολογικές και ντετερμινιστικές θεωρήσεις. Η εναλλακτική οπτική που προτείνει είναι η ιστορική και πολιτισμική προσέγγιση των δομών και της δράσης. Η αναγέννηση του ενδιαφέροντος για τη βιογραφική προσέγγιση σχετίζεται με την παραπάνω οπτική: «κατανοώ τον εαυτό μου και τους άλλους μόνο αν κατανοήσω τις ιστορίες μας, το πώς γίναμε αυτό που είμαστε εντός των δεδομένων κοινωνικών συνθηκών» (ό.π.: 7).

21. Για μια απόπειρα ερευνητικής αξιοποίησης της εν λόγω πρότασης, βλ. Τσιώλης (2002). Στο κείμενο αυτό, που αποτελεί τη διδακτορική διατριβή του γράφοντος, μελετήθηκαν οι τρόποι βιογραφικής προσοικειώσης της διαδικασίας αποβιομηχανικής, που έλαβε χώρα στο Λαύριο στις αρχές της δεκαετίας του '90, μέσα από τις βιογραφικές αφηγήσεις βιομηχανικών εργατών. Η μεθοδολογική συζήτηση και κωδικοποίηση μιας τέτοιας ερευνητικής προοπτικής περιλαμβάνεται λεπτομερώς στο Τσιώλης (2006).

σχήματα και μηχανιστικές, αναγωγιστικές αντιλήψεις. Η κοινωνική μεταβολή δεν κατανοείται ως ομοιόμορφη διαδικασία που εισπράττεται και βιώνεται από τα άτομα με τον ίδιο και απaráλλαχτο τρόπο. Η προσοικείωση των κοινωνικο-ιστορικών δρώμενων από τα δρώντα στην καθημερινότητα υποκείμενα είναι μια διαδικασία πολυεπίπεδη και σύνθετη, που διαμεσολαβείται από την ιστορικά και κοινωνικά συγκροτημένη υποκειμενικότητα. Δεν είναι τυχαίο πως μέσα από μια τέτοια κατεύθυνση η βιογραφική έρευνα έστρεψε μετά τη δεκαετία του '90 το ενδιαφέρον της στις ραγδαίες εξελίξεις και στους μετασχηματισμούς που έλαβαν χώρα στην Ανατολική Ευρώπη (βλ. ενδεικτικά Alheit, 1995· Alheit, Bast-Haider & Drauschke, 2004· Herzberg, 2004· Humphrey, Miller & Zdravomyslova, 2003· Marotzki, 2000· Skultans, 1997). Πολλές μελέτες εστιάζουν στις ιστορίες ζωής για να εξετάσουν τους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι, που βρέθηκαν στη δίνη των κοσμοϊστορικών αλλαγών, ερμηνεύουν και επεξεργάζονται ό,τι συνέβη γύρω τους, αλλά και τους τρόπους με τους οποίους επιχειρούν να οργανώσουν τη ζωή τους εντός ενός ριζικά νέου πλαισίου και προσπαθούν να βρουν τη θέση τους εντός αυτού.

5. Επίλογος

Κάνοντας μια συνολική συμπερασματική αποτίμηση μπορούμε να αποφανθούμε πως τρεις περίπου δεκαετίες μετά την αναγέννηση του ενδιαφέροντος για τις βιογραφίες, γύρω από τη βιογραφική έρευνα έχει αναπτυχθεί μια πλούσια επιστημονική συζήτηση που αγγίζει θεωρητικά, επιστημολογικά, γνωσιοθεωρητικά, μεθοδολογικά ζητήματα, καθώς και προβλήματα της ερευνητικής πράξης.

Οι ερευνητές που υιοθετούν τη βιογραφική προσέγγιση έχοντας ξεπεράσει τις «παιδικές ασθένειες» της πρώτης περιόδου της βιογραφικής έρευνας (δεκαετία του '20) αναγνωρίζουν τις βιογραφίες ως σύνθετα κοινωνικά μορφώματα και αναμετρώνται με ερωτήματα που αφορούν στη δομή, στη λειτουργία και στις διαδικασίες σχηματισμού των μορφωμάτων αυτών. Η βιογραφία αναγνωρίζεται ως αποκρυστάλλωση των πολλαπλών διαμεσολαβήσεων του κοινωνικού στο ατομικό, ως συμπύκνωση της κοινωνικά και ιστορικά συγκροτημένης υποκειμενικότητας. Για τη θεωρητική κατανόηση της βιογραφίας αντλούνται σχήματα από διαφορετικές θεωρητικές παραδόσεις. Οι επεξεργασίες των Mead, Simmel, Berger, Luckmann, Foucault και Luhmann έχουν αποτελέσει υπόβαθρο για τη θεωρητική προσέγγιση της βιογραφίας καθώς και της βιογραφικής προσοικείωσης της πραγματικότητας.

Μία σημαντική περιοχή της «βιογραφικής» συζήτησης αφορά στην απάντηση του ζητήματος: Τι είδους «πραγματικότητες» μπορούμε να ανιχνεύσουμε ή να ανασυγκροτήσουμε μέσα στις ιδιαίτερες αυτές μορφές αυτο-ορισμού, που συνιστούν οι βιογραφικές αυτοπαρουσιάσεις; Το ερώτημα είναι κρίσιμο, γιατί ανάλογα με την απάντηση σ' αυτό προσδιορίζεται τόσο η ερευνητική στόχευση όσο και η ερευνητική στρατηγική. Το ζήτημα σχετίζεται άμεσα και με την εγκυρότητα της βιογραφικής έρευνας. Η διαφορά μεταξύ της διαδρομής του βίου (life-course) και της κα-

ταγραφής του βίου (life-record), της βιοϊστορίας (life history) και της βιοαφήγησης (life story) έχει επισημανθεί από καιρό. Η συζήτηση, ωστόσο, σχετικά με τη μεταξύ τους σχέση αλλά και σχετικά με το είδος της αναφορικότητας των βιογραφικών αφηγηματικών κειμένων έχει ενταθεί ενόψει γνωσιοθεωρητικών ενστάσεων που προβάλλουν συγγραφείς, οι οποίοι υιοθετούν την οπτική του ριζοσπαστικού κονστρουκτιβισμού²².

Όμως και στο μεθοδολογικό επίπεδο η συζήτηση που διεξάγεται είναι εξαιρετικά πλούσια. Κατά την τελευταία δεκαετία παρατηρούνται εγχειρήματα συνδυασμού στοιχείων από διαφορετικά μεθοδολογικά παραδείγματα. Η εμμονή στη μεθοδολογική ορθοδοξία που παρατηρήθηκε τις δεκαετίες του '70 και '80 εγκαταλείπεται. Τα εγχειρήματα αυτά αφορούν, επίσης, προσπάθειες συνδυασμού της «ποιοτικής» με την «ποσοτική» εκδοχή της έρευνας των ιστοριών ζωής, του συνδυασμού δηλαδή της ερμηνείας βιογραφικών αφηγήσεων με την εξέταση διαδρομών ζωής ή τροχιών στον κοινωνικό χώρο (βλ. σχετικά Elliot, 2005· Giele & Elder, 1998· Kelle, 2007· Kluge & Kelle, 2001· Sackmann, 2007). Τέλος, σημαντική εξέλιξη παρατηρείται και στις διεπιστημονικές συνδέσεις, αφού το ενδιαφέρον για τις βιογραφικές αφηγήσεις το μοιράζονται οι κοινωνιολόγοι με τους ψυχολόγους, τους ιστορικούς, τους ανθρωπολόγους, τους ανθρωπογεωγράφους, τους επιστήμονες της Αγωγής, της Υγείας και της Κοινωνικής Εργασίας.

Βιβλιογραφία

- Αβδελά, Ε. & Ψαρρά, Α. (Επιμ.) (1997). *Σιωπηρές Ιστορίες. Γυναίκες και Φύλο στην Ιστορική Αφήγηση*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Alheit, P. (1990). *Alltag und Biographie. Studien zur gesellschaftlichen Konstitution Biographischer Perspektiven*. Bremen: Universität Bremen.
- Alheit, P. (1992a). *Kultur und Gesellschaft*. Bremen: Universität Bremen.
- Alheit, P. (1992b). Biographizität und Struktur. In P. Alheit, B. Dausien, A. Hanses & A. Scheuermann (Hg.), *Biographische Konstruktionen. Beiträge zur Biographieforschung* (s. 10-36). Bremen: Universität Bremen.
- Alheit, P. (1995). Die Spaltung von 'Biographie' und 'Gesellschaft'. Kollektive Verlaufskurven der deutschen Wiedervereinigung. In W. Fischer-Rosenthal & P. Alheit (Hg.), *Biographien in Deutschland* (s. 87-115). Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Alheit, P. (1997). Η Αφηγηματική Συνέντευξη. Μια Εισαγωγή. Στο Σ. Παπαϊωάννου, P. Alheit & H. S. Olesen (Επιμ.), *Κοινωνικός Μετασχηματισμός, Εκπαίδευση και Τοπική Κοινωνία* (σσ. 135-145). Ρέθυμνο/Ανώγεια: Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Alheit, P., Bast-Haider, K. & Drauschke, P. (2004). *Die Zögernde Ankunft im Westen. Biographien und Mentalitäten in Ostdeutschland*. Frankfurt/M. & New York: Campus.

22. Βλέπε σχετικά την έντονη αντιπαράθεση που διεξάγεται στον γερμανόφωνο χώρο μεταξύ των Nassehi και Saake (2002a, 2002b), Hirschauer και Bergmann (2002), Wohlrab-Sahr (1999, 2002).

- Alheit, P. & Dausien, B. (1999). Biographieforschung in der Erwachsenenbildung. In H.-H. Krüger, & W. Marotzki (Hg.), *Handbuch erziehungswissenschaftliche Biographieforschung* (s. 407-432). Opladen: Leske & Budrich.
- Alheit, P. & Dausien, B. (2000). Die Biographische Konstruktion der Wirklichkeit. Überlegungen zur Biographizität des Sozialen. In E. Hoerning (Hg.), *Biographische Sozialisation* (s. 257-283). Stuttgart: Lucius & Lucius.
- Anderson, N. (1961/1923). *The Hobo*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bahrtdt, H. P. (1975). Erzählte Lebensgeschichten von Arbeitern. In M. Osterland (Hg.), *Arbeitssituation, Lebenslage und Konfliktpotential* (s. 9-37). Frankfurt/M: Europäische Verlagsanstalt EVA.
- Beck, U. (1986). *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine Andere Moderne*. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Beck, U. (2000). Η Ξένη Δική μας Ζωή - Παγκοσμιοποίηση και Πολιτικοποίηση του Τρόπου Ζωής. Στο U. Beck & Z. U. Erdmann (Επιμ.), *Μια Ζωή Δική μας. Περιηγήσεις στην Άγνωστη Κοινωνία που Ζούμε* (σσ. 38-43). Αθήνα: Νήσος.
- Beck, U., Giddens, A. & Lash, S. (1996). *Reflexive Modernisierung. Eine Kontroverse*. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Berger, P. (1983/1963). *Invitation to Sociology. A Humanistic Perspective*. New York: Doubleday & Co. Ελληνική μετάφραση: *Πρόσκληση στην Κοινωνιολογία*. Αθήνα: Μπουκουμάνης (1983).
- Bertaux, D. & Kohli, M. (1984). The Life Story Approach: A Continental View. *Annual Review of Sociology*, 10, 215-237.
- Blumer, H. (1939). *An Appraisal of Thomas and Znaniecki's «The Polish Peasant in Europe and America»*. New York: Social Science Research Council.
- Bourdieu P. (1990). Die Biographische Illusion. *BIOS*, 1990/1, 75-81.
- Bruner, J. (1990). *Acts of Meaning*. London: Harvard University Press. Ελληνική Μετάφραση: *Πράξεις Νοήματος*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα (1997).
- Γεωργούλας Α. (1997). *Τροχιές σε Σύμπτωση. Αγροτική Έξοδος, Κράτος, Αστεακός Χώρος Εργασίας στην Ελλάδα (1950 - 1985)*. Αθήνα: Gutenberg.
- Chamberlayne, P., Bornat, J. & Wengraf, T. (Eds) (2000). *The Turn to Biographical Methods in Social Science*. London: Routledge.
- Coser, L. A. (1977). *Masters of Sociological Thought*. San Diego: HBJ.
- Deppe, W. (1978). *Arbeiterleben. Eine Empirische Untersuchung über Lebensschicksale und Lebensgeschichtliche Erfahrungen Deutscher Industriearbeiter Verschiedener Generationen*. Göttingen.
- Elliot, J. (2005). *Using Narrative Social Research. Qualitative and Qualitative Approaches*. London: Sage.
- Ecarius, J. (1999). Biographieforschung und Lernen. In H-H. Krüger & W. Marotzki (Hg.), *Handbuch Erziehungswissenschaftliche Biographieforschung*. (s. 89-105) Opladen: Leske & Budrich.

- Fischer, W. & Kohli, M. (1987). Biographieforschung. In W. Voges (Hg.), *Methoden der Biographie- und Lebenslauf-forschung* (s. 25-49). Opladen: Leske & Budrich.
- Fischer-Rosenthal, W. (2000). Biographical Work and Biographical Structuring in Present-day Societies. In Pr. Chamberlayne, J. Bornat & T. Wengraf (Eds), *The Turn to Biographical Methods in Social Science* (pp. 109-125). London: Routledge.
- Giddens, A. (1991). *Self and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, E. (2001/1999). *Οι Συνέπειες της Νεωτερικότητας*. Αθήνα: Κριτική.
- Giele, J. & Elder, G. (1998). *Methods of Life Course Research. Qualitative and Qualitative Approaches*. Thousand Oaks: Sage.
- Glaser, B. & Strauss, A. (1967). *The Discovery of Grounded Theory*. Chicago: Aldine.
- Gubrium, J. & Holstein, J. (1997). *The New Language of Qualitative Method*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Halbwachs, M. (1992/1941). *On Collective Memory*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Hammersley, M. (1989). *The Dilemma of Qualitative Method. Herbert Blummer and the Chicago Tradition*. London: Routledge.
- Hanses, A. (2004). *Biographie und Soziale Arbeit*. Baltmannsweiler: Schneider Verlag.
- Herzberg, H. (2004). *Biographie und Lernhabitus. Eine Studie im Rostocker Werfarbeitermilieu*. Frankfurt/M. & New York: Campus.
- Hirschauer, S. & Bergmann J. (2002). Willkommen im Club! Eine Anregung zu mehr Kontingenzfreudigkeit in der Qualitativen Sozialforschung. *Zeitschrift für Soziologie*, 31(4), 332-336.
- Hoerning, E. (Emp.) (2000). *Biographische Sozialisation*. Stuttgart: Lucius & Lucius.
- Hoerning, E. & Alheit, P. (1995). Biographical Socialization. *Current Sociology*, 43(2-3), 101-114.
- Humphrey, R., Miller, R. & Zdravomyslova, E.A. (2003). *Biographical Research in Eastern Europe. Altered Lives and Broken Biographies*. Hampshire: Ashgate Publishing.
- Joas, H. (1992). *Pragmatismus und Gesellschaftstheorie*. Frankfurt/M: Suhrkamp.
- Kelle, U. (2007). *Die Integration qualitativer und quantitativer Methoden in der empirischen Sozialforschung*. Wiesbaden: VS Verlag.
- Kluge, S. & Kelle, U. (Hg.) (2001). *Methodeninnovation in der Lebenslaufforschung. Integration Qualitativer und Quantitativer Verfahren in der Lebenslauf- und Biographieforschung*. Weinheim & München: Juventa.
- Kohli, M. (1981a). Wie es zur Biographischen Methode kam und was Daraus Geworden ist. Ein Kapitel aus der Geschichte der Sozialforschung. *Zeitschrift für Soziologie*, 3, 273-293
- Kohli, M. (1981b). Biography: Account, Text, Method. In D. Bertaux (Ed.), *Biography and Society* (pp. 61-75). Beverly Hills: Sage.
- Linde, C. (1993). *Life Stories. The Creation of Coherence*. New York/Oxford: Oxford University Press.

- Luckmann, Th. (1980). *Lebenswelt und Gesellschaft. Grundstrukturen und Geschichtliche Wandlungen*. München, Wien, Zürich: Paderborn.
- Maindok, H. (2003). *Professionelle Interviewführung in der Sozialforschung*. Herbolzheim: Centaurus Verlag.
- Marotzki, W. (2000). Transformationen Angestammter Loyalitäten. Eine Mikroperspektive von Transformationsprozessen der Polnischen Gesellschaft. In K. Kraimer (Hg.), *Fallrekonstruktion: Sinnverstehen in der Sozialwissenschaftlichen Forschung* (s. 463-494). Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Μπουσούτεν, Βαβ Ρ. (1997). *Ανάποδα Χρόνια. Συλλογική Μνήμη και Ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών (1900-1950)*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Nassehi, A. (1994). Die Form der Biographie. Theoretische Überlegungen zur Biographieforschung in Methodologischer Absicht. *BIOS*, 1994/2, 46-63.
- Nassehi, A. & Saake, I. (2002a). Kontingenz: Methodisch Verhindert oder Beobachtet? Ein Beitrag zur Methodologie der Qualitativen Sozialforschung. *Zeitschrift für Soziologie*, 31(1), 66-86.
- Nassehi, A. & Saake, I. (2002b). Begriffsumstellungen und Ihre Folgen – Antwort auf die Replik von Hirschauer / Bergmann. *Zeitschrift für Soziologie*, 31(4), 337-343.
- Nassehi, A. & Weber, G. (1990). Zur einer Theorie Biographischer Identität. Epistemologische und Systemtheoretische Argumente. *BIOS*, 1990/2, 153-187.
- Osterland, M. (1973). Lebensgeschichtliche Erfahrung und Gesellschaftliches Bewusstsein. Anmerkungen zur Sozio-biographischen Methode. *Soziale Welt*, 24, 409-417.
- Osterland, M. (Hg.) (1975). *Arbeitssituation, Lebenslage und Konfliktpotential*, Frankfurt/M.
- Πασσερίνι, Α. (1998). *Σπαράγματα του 20ού Αιώνα. Η Ιστορία ως Βιωμένη Εμπειρία*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Plummer, K. (2000). *Τεκμήρια Ζωής. Εισαγωγή στα Προβλήματα και τη Βιβλιογραφία μιας Ανθρωπιστικής Μεθόδου*. Αθήνα: Gutenberg.
- Riemann, G. (2003). A Joint Project Against the Backdrop of a Research Tradition: An Introduction to Doing Biographical Research. *Forum Qualitative Sozialforschung* (Ηλεκτρονικό περιοδικό), 4(3), Art.18. <http://www.qualitative-research.net/fqs-texte/3-03/3-03hrsg-e.htm>.
- Ροζανβάλον, Π. (2003/1995). *Το Νέο Κοινωνικό Ζήτημα. Επανεξετάζοντας το Κράτος Πρόνοιας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Rosenthal, G. (1995). *Erlebte und Erzählte Lebensgeschichte*. Frankfurt/M. New York: Campus Verlag.
- Rosenthal, G. (2005). *Interpretative Sozialforschung. Eine Einführung*. Weinheim & München: Juventa.
- Roth, G. (1985). Die Selbstreferentialität des Gehirns und die Prinzipien der Gestaltwahrnehmung. *Gestalt Theory*, 7, 228-244.
- Roth, G. (1987). Autopoiesis und Kognition: Die Theorie H. R. Maturanas und die

- Notwendigkeit Ihrer Weiterentwicklung. In S. Schmidt (Hg.), *Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus* (s. 229-255). Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Sackmann, R. (2007). *Lebenslaufanalyse und Biographieforschung. Eine Einführung*. Wiesbaden: VS Verlag.
- Schimank, U. (1988). Biographie als Autopoiesis - Eine Systemtheoretische Rekonstruktion von Individualität. In H. G. Brose & B. Hildenbrand (Hg.), *Vom Ende des Individuums zur Individualität ohne Ende* (s. 55-72). Opladen: Leske & Budrich.
- Schütze, Fr. (1981). Prozeßstrukturen des Lebenslaufs. In J. Matthes, A. Pfeifenberger & M. Stosberg (Hg.), *Biographie in Handlungswissenschaftliche Perspektive* (s. 67-156). Kolloquium am Sozialwissenschaftlichen Forschungszentrum der Universität Erlangen-Nürnberg.
- Schütze, Fr. (1982). Narrative Repräsentation Kollektiver Schicksalsbetroffenheit. In E. Lämmert (Hg.), *Erzählforschung. Ein Symposion* (s. 568-590). Stuttgart: Metzler.
- Schütze, Fr. (1983). Biographieforschung und Narratives Interview. *Neue Praxis*, 13, 283-293.
- Schütze, Fr. (1984). Kognitive Figuren des Autobiographischen Stegreiferzählens. In M. Kohli & G. Robert (Hg.), *Biographie und Soziale Wirklichkeit*. (s. 78-117). Stuttgart: Metzler.
- Schütze, Fr. (1987). *Das Narrative Interview in Interaktionsfeldstudien I*. Fernuniversität in Hagen.
- Schütze, Fr. (1999). Verlaufskurven des Erleidens als Forschungsgegenstand der interpretativen Soziologie. In H. H. Krüger & W. Marotzki (Hg.), *Handbuch Erziehungswissenschaftliche Biographieforschung* (s. 191-223). Opladen: Leske & Budrich.
- Shaw, Cl. (1931). *The Natural History of a Delinquent Career*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Shaw, Cl. (1938). *Brothers in Crime*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Shaw, Cl. (1966/1930). *The Jack-Roller. A Delinquent Boy's Own Story*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Skultans, V. (1997). Theorizing Latvian Lives: The Quest for Identity. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*. 3, 4. Ελληνική μετάφραση: Θεωρητικοποιώντας τις Ζωές των Λετονών: Η Αναζήτηση Ταυτότητας. Στο Ε. Βουτυρά & Ρ. Βαν Μπουσκόθεν (Επιμ.) (2007), *Ανάμεσα σε Παρελθόν και Παρόν. Εθνογραφίες του Μετασσοσιαλιστικού Κόσμου* (σσ. 199-232). Αθήνα: Κριτική.
- Straub, J. (2000). Biographische Sozialisation und Narrative Kompetenz. In E. Hoerning (Hg.), *Biographische Sozialisation* (s. 137-163). Stuttgart: Lucius & Lucius.
- Strauss, A. (1987). *Qualitative Analysis for Social Scientists*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sutherland, E. H. (1937). *The Professional Thief by a Professional Thief*. University of Chicago: Phoenix Books.
- Szczepanski, J. (1962). Die Biographische Methode. Στο R. Koenig (Επιμ.), *Handbuch der Empirischen Sozialforschung*, τομ. I. (σσ. 551-569). Stuttgart: Enke.

- Thomas, W. & Znaniecki, Fl. (1958). *The Polish Peasant in Europe and America (1919-1921)*. New York: Dover Publication.
- Thompson, P. (1978). *The Voice of the Past. Oral History*. Oxford: Oxford University Press.
Ελληνική Μετάφραση: Φωνές από το Παρελθόν – Προφορική Ιστορία. Αθήνα: Πλέθρον (2002).
- Τσιώλης, Γ. (2002). Αποβιομηχάνιση και Βιογραφικοί Μετασχηματισμοί. Ιστορίες Ζωής Βιομηχανικών Εργατών του Λαυρίου. Διδακτορική Διατριβή. Τμήμα Κοινωνιολογίας. Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Τσιώλης, Γ. (2005). Προς μια Νέα Ηθική της Εργασίας; Μια Ποιοτική Διερεύνηση Φορέων Συμβουλευτικής για την Ένταξη στην Απασχόληση. Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ. Μελέτες αρ. 23.
- Τσιώλης, Γ. (2006). Ιστορίες Ζωής και Βιογραφικές Αφηγήσεις. Η Βιογραφική Προσέγγιση στην Κοινωνιολογική Ποιοτική Έρευνα. Αθήνα: Κριτική.
- Wengraf, T. (2000). Uncovering the General from within the Particular. From Contingencies to Typologies in the Understanding of Cases. Στο Pr. Chamberlayne, J. Bornat & T. Wengraf (Επιμ.), *The Turn to Biographical Methods in Social Science* (σσ. 140-164). London: Routledge.
- Wengraf, T. (2001). *Qualitative Research Interviewing. Biographic Narrative and Semi-Structured Methods*. London: Sage.
- Wilson, T. (1970). Normative and Interpretive Paradigms in Sociology. Στο J. Douglas (Επιμ.), *Understanding Everyday Life* (σσ. 57-79). Chicago: Aldine Publishing Company.
- Wohlrab-Sahr, M. (1999). Biographieforschung jenseits des Konstruktivismus? *Soziale Welt*, 50, 483-494.
- Wohlrab-Sahr, M. (2002). Prozessesstrukturen, Lebenskonstruktionen, Biographische Diskurse. Positionen im Feld Soziologischer Biographieforschung und Mögliche Anschlüsse nach Außen. *BIOS*, 2002/1, 3-23.
- Ψημίτης, Μ. (2006). *Εισαγωγή στα Σύγχρονα Κοινωνικά Κινήματα*. Αθήνα: Ατραπός.